

voska. Koliko je platna, pamuka, kože, šećera, šafrana, gume, tamjana, cimeta dolazilo iz Egipta, koliko svile, pamuka i vune iz Sirije, koliko voska, kože, žitarica, šećera iz Sjeverne Afrike.

Mletačka pomorska trgovina već je koncem 16. stoljeća zapala u krizu, koja se s vremenom pojačavala. Bez obzira na mjere koje su poduzimali mletački vlastodršci, trgovačka flota Venecije bila je sve slabija i slabija. Gotovo istovremeno, počela je slabiti i flota Genove. U zaključnom dijelu knjige autor pokazuje zašto takva sudbina nije pogodila i Livorno.

Naime, za razliku od drugih talijanskih luka, promet luke Livorno nije se temeljio na domaćim, nego prvenstveno na stranim brodovima. Robu iz Levanta i Sjeverne Afrike dopremale su dobrim dijelom francuske (40%), potom engleske (21%) i nizozemske (18%) nave. Što se tiče prijevoza tartanama i pulakama, čak ih je 80% plovilo pod francuskom zastavom.

Područja Levanta davala su sirovine neopodno Zapadu, a osim toga, predstavljala su posrednike u trgovini s Perzijom, Indijom, Sudanom i Etiopijom. Ta područja Levanta bila su toliko važna europskim zemljama da je njihovo nadmetanje za premoć neprekidno trajalo. Najžešći rivali bili su upravo Francuska, Engleska i Nizozemska.

Zahvaljujući takvim okolnostima, Livorno je bio jedina talijanska luka koja je u 17. stoljeću bilježila rast prometa, dok su ostale stagnirale zbog velikih promjena koje su donijeli novi trgovački putevi.

Renato Ghezzi precizno je i jasno prikazao jedinstvenu sudbinu luke Livorno, razloge njena uspona, važnost veza s lukama Levanta i Sjeverne Afrike. Štoviše, svoje je tvrdnje i navode potkrijepio s 51 grafikonom, 34 tablice i 37 dodataka, u kojima prikazuje promet brodova iz luka Levanta i Sjeverne Afrike, te količine pojedinih vrsta roba koje su brodovi iz tih luka dopremali u Livorno u vremenu od 1612. do 1666. godine.

Nicolaus Cusanus, *De doctâ ignorantia*. Nikola Kuzanski, *O učenom neznanju* (ur. Erna Banić-Pajnić, prev. Luka Boršić i Irena Galić). Zagreb: Institut za filozofiju, 2007., 271 str.

Zahvaćena ozbiljnom unutarnjom krizom zbog poljuljana položaja papinstva u prvoj polovici 15. stoljeća, Katolička crkva trebala je umnih ljudi jakog duha da otklone trenutne teškoće i stvore obrasce za budućnost. Navikli smo među njima isticati našeg sugrađanina, dominikanca Ivana Stojkovića, no osebjuni lik ovog teologa i diplomata s velikih crkvenih koncila dobro je promatrati u odnosu na suvremenike koji su također pridonijeli prevladavanju podjela unutar katoličkog svijeta. Stojkovićev kolega s Baselskog koncila, gdje je 1434. značajno pridonio u raspravi s predstavnicima protupapinski raspoloženih čeških husita, kao što je bio sudionik i diplomatskog izaslanstva u Carigrad 1437. s pokušajem da se ostvari unija dviju Crkava, Nikola Kuzanski (1401-1464) stekao je na Zapadu ugled teologa i mislioca, s pravom uvrštena među preteče Renesanse. Dvojezično izdanje njegova programskog spisa *O učenom neznanju*, priređeno na Institutu za filozofiju iz Zagreba u sklopu znanstvenog projekta "Nikola Kuzanski i njegov utjecaj na hrvatske renesansne filozofe", domaćim stručnjacima nudi priliku da proniknu u zapletena pitanja odnosa između teologije, prirodnih znanosti i filozofije. Ako danas još uvijek cijenimo energičnog Stojkovića prvenstveno zbog osobnog angažmana i velikih praktičnih zasluga da se premoste ponori među tadašnjim najvišim crkvenim prelatima, duhovna snaga i misaona širina priskrbile su Nikoli Kuzanskom, rimskom kardinalu njemačkog porijekla, zapaženo mjesto u antologijama teološke i filozofske misli.

Svestrano i temeljito obrazovan, pravnik, filozof, teolog, matematičar i astronom koji je zarana ušao u visoke akademske krugove zahvaljujući studiju u Padovi i prijateljstvu s kardinalom Julijanom Cesarinijem, čelnikom kasnijeg Baselskog koncila, Kuzanski je nastojao dosljedno iskoristiti tu bogatu stečevinu mladosti kao zalag za budućnost. Međutim, posijano sjeme urodilo je kod ovog mislioca

skepsom prema znanju. Stanoviti eklekticizam što se provlači kroz retke djela *O učenom neznanju* vjerno odražava autorovu svestranu obrazovanost, no najviše ga obilježava uvjerenost da se samim znanjem ne može postići najviše, spoznati Boga. Zato je za njega prirodan zaključak da će čovjek "biti učeniji što bolje spozna svoje neznanje" (str. 22). Uzdigavši neznanje na najviše postolje, koje se može dosegnuti samo znanjem da ne znamo, Kuzanski iznosi stajalište o podudaranju oprečnoga. Time se okreće protiv "srednjovjekovnog aristotelizma, osobito protiv aristotelovske logike koja leži na načelu neproturječnosti" (str. 24). Ovakav zaokret mora se temeljiti i na drukčijim autoritetima, pa ne čudi što se u djelu višestruko citira mistik poznat pod imenom Dionizije Areopagit, anonimni neoplatoničar iz 6. stoljeća. Za Kuzanskog, Dionizije je "preveliki" (str. 101) i "najveći" (str. 121). Od njega se posuđuje i temeljna misao kako o vrhuncu posvemašnjeg neznanja, tako i o pozitivnoj i negativnoj teologiji, koja je istaknuta kao neophodna dopuna pozitivne teologije i uči da se Boga ne može spoznati ni u ovom ni u budućem životu, jer samo Bog zna sebe samoga (str. 30-31).

Unatoč razlikama u filozofskom tumačenju, Kuzanski je prisutan u djelu Ivana Stojkovića kroz rasprave o crkvenom zajedništvu. U Stojkovićevu *Tractatus de Ecclesia* ima više citata iz Kuzančeva spisa *De concordantia catholica* (O katoličkoj slozi), a dijele i misao *ecclesia militans* i *ecclesia triumphans*, odnosno o vojujućoj Crkvi koja prirodno prelazi u Crkvu pobjednika. Međutim, rasprava koju razmatramo, *O učenom neznanju*, nije ekleziološki spis, već je autor poglavljem "O Crkvi" htio samo zaokružiti izlaganje o Isusu Kristu, posljednje u trojnoj strukturi djela započetog izlaganjem o Bogu, nastavljenog izlaganjem o svijetu, i dovršenog izlaganjem o Kristu. U okviru kristologije, Kuzanski razvija svoju antropologiju, jer se u Isusu u potpunosti realizira ljudska narav (str. 42). Zaslužuje priznanje za vještinu kojom je zastupao ovakva mišljenja, a ipak ostao u okviru pravovjerja, izbjegavši pokušaje da ga se predstavi kao heretika. Znamo da to nije uspjelo glasovitom astronomu Giordanu Brunu,

učeniku i obožavatelju Kuzanskog, koji je i na načelima spisa *O učenom neznanju* razvio svoju kozmologiju. Naime, Kuzanski dopušta postojanje bića na drugim zvijezdama, iako tvrdi da su manje savršena od čovjeka (str. 177, 179).

Svoje pravovjerje unutar Katoličke crkve autor dokazuje i osudom Židova i islama, ali samo utoliko što vide Krista kao savršena čovjeka uznesena na nebo, a poriču da je Bog (str. 217). Ovakvo stajalište Kuzanskom ipak nije prepreka da pohvali rad rabina Solomona Rašija, kojem je netočno pripisao tekst "Vodič za neodlučne" filozofa Majmonida, kao još jedan dokaz da je "u shvaćanju biti Stvoritelja nemučno istraživanje znanosti, mudrost se smatra neznanjem i ugladenost riječi glupošću" (str. 95). Ako je na tom tragu uputio kritiku Aristotelu da je pokušao "pobiti platoničare površnim riječima prije negoli dubokim razumijevanjem" (str. 163), to je dodatan dokaz da odbacuje racionalno kao put prema najvišoj istini. Mišljenje rađa sumnju, znanje zavarava u traženju pravog puta, pa kazne pakla koje se uspoređuju s vatrom, smolom i drugim što se može osjetiti ne mogu se usporediti s "plamenim umskim mukama od kojih nas se udostojio zaštititi Krist" (str. 227). Pa ipak, ne ide predaleko u svom idealizmu i opovrgava neoplatoničko učenje da duša svijeta postoji kao um odvojen od stvari, tvrdeći da postoji zajedno s stvari i da je tvar ograničava. Suglasno tome, odgovarajući na pitanje Tome Akvinskog je li Bog mogao ne stvoriti savršeni svijet, koji će i sam, budući po njemu, biti beskonačan, Kuzanski kaže da je svijet mogao biti veći, ali svijet je ograničen svojom materijom koja se ne može dalje rastezati, a pritom je po naravi najbolji kakav jest (str. 32).

Djelo *O učenom neznanju* prihvaća matematiku kao univerzalni jezik, geometrijom se iskazuju temeljni teološki postulati. Osim uobičajene slike Trojstva kao trokuta, Kuzanski pokazuje odnos uma spram apsolutne istine matematičkom usporedbom, kao odnos mnogokuta prema krugu. Umnožavanjem kutova, tj. stranica, mnogokut postaje sve sličniji krugu, ali nikad neće postati krug (str. 24). Apsolutna istina i na taj način ostaje neuhvatljiva svakom

racionalnom pokušaju uma. Dakako, izlaganje srodnih gledišta zahtijeva veliki napor, sadržajni kao i formalni, oblikovni, pa pred prevoditeljem stoji dodatni izazov razumijevanja i pravilnog prenošenja teksta. Antički tvorac latinskog filozofskog nazivlja i vrstan znalac grčkog jezika, Marko Tulije Ciceron, smatrao je uputnim u borbi s teškim zadatkom prevođenja upozoriti: "Pa ipak pogledaj nije li – ako ja ne razumijem što Epikur kaže, premda, kako se čini, izvrsno poznajem grčki jezik – neka krivica do onoga koji govori tako da ga ne razumijemo" (*De finibus bonorum et malorum*, II, 5). Nikola Kuzanski, bez sumnje, želi govoriti tako da ga razumijemo; njegovo djelo namijenjeno je javnosti, iako ga možda formalno nije doradio, pa je tako izostavio naslove triju knjiga na koje se rasprava *O učenom neznanju* dijeli. Tim više raste odgovornost priređivača i prevoditelja, koji su se u radu pomagali izdanjima uglavnom s engleskog i njemačkog govornog područja. Smatrali su potrebnim što dosljednije pratiti latinski izvornik, ali to katkad zna stvoriti teškoće čitateljima koji ne pripadaju filozofskim krugovima. Čini se stoga da bi bilo opravdano rabiti slobodniji prijevod, bliži govoru kojim se svakodnevno služimo, pri čemu su moguće i morfološke promjene, odnosno upotreba pridjeva umjesto imenica.

Primjerice, umjesto izraza "prijašnjost" i "potonjost" (*prioritas... posterioritas*, str. 105) prirodnije djeluje: "prijašnje" i "potonje", potom umjesto "apsolutna najvećost" (*maximitas absoluta*, str. 183) preferirali bismo "apsolutno najveće", te "najveće savršenstvo" umjesto "najvećost savršenosti" (*maximitas... perfectionis*) (str. 203). S druge strane, u prijevodu su zadržani izrazi *hyle* (str. 155), kontigentno (potpogl. 139 i prije), supstancija (str. 165), emanacija (str. 197), akcidentalno (str. 203). U "Rječniku značajnih pojmova" na kraju knjige pak, latinska *entitas* prevodi se samo kao "bičevnost", dok u tekstu susrećemo i prijevod "bičevitost" (tako na str. 195 i str. 229; prevoditelji su iskreno priznali u bilješci na str. 243 da je "*entitas* tvrd orah za prevođenje i razumijevanje").

Ova zapažanja opravdava i pravilno mišljenje urednice da je "svaki prijevod nužno već

i interpretacija" (str. 62). Urednično "Pojašnjene najznačajnijih pojmova Kuzančeve filozofije" (str. 49-57), uz korisnu bilješku prevoditelja o nizu iskušenja koja su vrebala u prevođenju zahtjevnog teksta, nesumnjivo olakšavaju pristup zainteresiranom čitatelju. Ukažemo li na evidentno postojeću vezu između ovog mislioca, najavljiivača renesansne "pobožne filozofije", i našeg Ivana Stojkovića, nesumnjivo će nam njegovo djelo postati još zanimljivije i korisnije. I interpretativno bliže.

Relja Seferović

Keith Jenkins, *Promišljanje historije*. Zagreb: Srednja Europa, 2008., 107 str.

U izdanju nakladničke kuće Srednja Europa iz Zagreba krajem 2008. godine objavljena je knjiga britanskoga povjesničara Keitha Jenkinsa *Promišljanje historije*, čiji su recenzenti Zrinka Blažević i Zvezdana Sikirić Assouline, dok je prijevod uradila Snježana Koren. Knjiga je napisana esejističkim načinom pripovijedanja, a sam autor u uvodu (9-15) naglašava da je prvenstveno namijenjena studentima koji počinju proučavati povijest kao znanost. Također, cilj knjige je pomoći u razvoju vlastitog shvaćanja o povijesti kako bi se dobila kontrola nad vlastitim diskursom, odnosno razmišljanjem o povijesnim događajima. Knjiga je podijeljena na tri poglavlja.

U prvom dijelu knjige, "Što je historija?" (16-47), autor nastoji odgovoriti na pitanje što je historija u teoriji a što u praksi, te daje definiciju povijesti kao znanosti. Naime, prema autoru, historija je jedan od različitih diskursa o fizičkom svijetu u kojem živimo, a ti diskursi ne stvaraju svijet, ali ga određuju. Onaj dio svijeta koji je predmet historijskog istraživanja jest prošlost. Razliku između prošlosti i historije važno je razumjeti zbog nekoliko razloga. Naime, prošlost čine događaji koji su se jednom dogodili i više se neće ponoviti, dok je historija ono što nastaje dok povjesničari istražuju događaje iz prošlosti. Također, u razumijevanju